

Kazimierz Adamek

Historyczne aspekty polskiej polityki bezpieczeństwa

Przegląd Naukowo-Metodyczny. Edukacja dla Bezpieczeństwa nr 3, 9-15

2011

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Kazimierz ADAMEK

Wyższa Szkoła Bezpieczeństwa z siedzibą w Poznaniu

HISTORYCZNE ASPEKTY POLSKIEJ POLITYKI BEZPIECZEŃSTWA

Historyczne doświadczenia wywierają wpływ na kształtowanie się polityki bezpieczeństwa państwa. Jest ono często utożsamiane z bezpieczeństwem narodowym i rozwijane w obszarze wewnętrznym (zapewnianie stabilności wewnętrznej) i zewnętrznym (obrona integralności terytorialnej i niezależności politycznej). Gwarantem bezpieczeństwa zewnętrznego państwa były w głównej mierze jego siły zbrojne i oddziaływania polityczno – dyplomatyczne. W artykule przedstawię zwięźle zarys problematyki związanej z bezpieczeństwem zewnętrznym od zarania naszej państwowości aż po przełom 1989 roku.

Pierwsze polskie państwa ponadplemienne Wiślan i Polan ukształtowały się w IX-X w. Przyjęcie chrztu przez księcia Polan, Mieszka I w 966 roku, wzmocniło pozycję państwa Piastów i stwarzało możliwość nawiązania współpracy z ówczesnymi potęgami europejskimi: cesarstwem i papieństwem. Chrześcijaństwo przyniosło wzory ustroju państwowego, doświadczenia organizacyjne i umożliwiło zajęcie równorzędnego stanowiska wśród bardziej rozwiniętych państw. W 1000 roku, w Gnieźnie, powstała metropolia kościelna zależna jedynie od Rzymu, świadcząca o odrębności i samodzielności Polski. Utworzone diecezje pokrywały się z terytoriami plemiennymi: ziemią poznańską – gnieźnieńską (późniejszą Wielkopolską), ziemią krakowską (późniejszą Małopolską) oraz Śląskiem i Pomorzem. Nadanie społeczności, nad którą panował Bolesław Chrobry, imienia Polska, pojawiającego się w dokumentach od czasu zjazdu gnieźnieńskiego, przyczyniło się do rozwoju więzi narodowej.

Państwo polskie formowało się w znacznym stopniu pod naciskiem zagrożenia zewnętrznego, głównie z kierunku północno – zachodniego. W późniejszym okresie rozbitcia dzielnicowego (1138-1320) ziemie polskie niszczyły najazdy Mongołów, Litwinów i Prusów, a następnie Zakonu Krzyżackiego. Władysław Łokietek doprowadził do zjednoczenia państwa, a jego następca Kazimierz Wielki wzmocnił jego pozycję międzynarodową, rozwinął gospodarczo, zunifikował prawo i uporządkował sprawy wojskowe. Według ustanowionych przez niego praw, wszyscy właściciele dóbr ziemskich obowiązani byli stawić się na wojnę z poczem zbrojnym, którego wielkość zależała od ilości posiadanej ziemi. Tworzyli oni w łonie pospolitego ruszenia szlacheckiego chorągwie rodowe złożone z członków tego samego rodu i ziemskie złożone z pomniejszego rycerstwa oraz wojów i sołtysów. Mieszczanie zobowiązani zostali do obrony miast, z których 27 zostało ufortyfikowanych. Miasta te wraz z wybudowanymi ponad 50-cioma zamkami tworzyły łańcuch obronny chroniący najbardziej zagrożone granice państwa.

Za Jagiellonów Rzeczpospolita Obojga Narodów stała się jednym z najsilniejszych państw Europy i powstrzymała potęgę krzyżacką w bitwie pod Grunwaldem w 1410 roku. Po wygaśnięciu dynastii w 1572 roku i wprowadzeniu wolnej elekcji, znacznie wzrósł wpływ obcych państw na obsadzanie polskiego tronu. Wolne elekcje i długotrwałe wojny z sąsiadami prowadzone w XVII wieku osłabiły Rzeczpospolitą i nawet świetne zwycięstwo Jana III Sobieskiego pod

Wiedniem w 1683 roku nie udało już powstrzymać pogarszającej się sytuacji międzynarodowej państwa polsko – litewskiego.

Polityka zagraniczna i wojskowa Polski szlacheckiej pozostawała w ręku króla i często była zdominowana przez interesy dynastyczne. Król dowodził armią, a pod jego nieobecność funkcję tę sprawował hetman. Siły zbrojne składały się z wojsk zaciężnych i pospolitego ruszenia szlachty. Liczebność wojsk zaciężnych rzadko przekraczała 10 tys. ze względu na ograniczone możliwości skarbu królewskiego i postawę szlachty broniącej się przed podatkami. W XVII i XVIII w. hetmanami byli z reguły przedstawiciele największych rodów magnackich, pojawiły się prywatne magnackie oddziały wojskowe. Wzrost znaczenia oligarchii magnackich spowodował, że część z nich zaczęła prowadzić własne działania dyplomatyczne i militarne, osłabiając znaczenie centralnej władzy królewskiej.

Tymczasem w Europie dominowały monarchie absolutne, wzrastała potęga Rosji i Prus. W drugiej połowie XVIII w. Rosja dysponowała 300-tysięczną armią z poboru i wywierała coraz większy wpływ na Rzeczpospolitą.

Za panowania Stanisława Augusta Poniatowskiego, nieliczna początkowo grupa osób skupiona wokół rodziny Czartoryskich, dostrzegając trudne położenie państwa i domagała się reform gospodarczych, zniesienia wolnej elekcji i liberum veto, centralizacji władzy państwowej oraz wzmocnienia sił zbrojnych. Spotkali się oni z oporem zwolenników starych porządków oraz sprzeciwem Rosji i Prus niechętnych wzmocnieniu państwa polskiego. Katarzyna II w tajnej instrukcji do posłów rosyjskich w Polsce z 6 XI 1763 roku zaznaczała, że nie wolno dopuścić do zastąpienia wolnej elekcji dziedziczością tronu, że całą uwagę należy zwrócić na to *...by obecna forma rządu polskiego pozostała nienaruszona, by nic nie odmieniono o prawie jedności na sejmach i aby siła zbrojna nie była nigdy powiększona*. Ambasador rosyjski przekupywał polskich posłów, uczciwym groził, część z nich aresztował i wywiózł w głąb Imperium. Rosja zorganizowała też tajną policję, która inwigilowała zwolenników reform i polskie środowiska powstańcze.

Walka o reformy polityczne i społeczne doprowadziła do uchwalenia w czasie obrad Sejmu Czteroletniego Konstytucji 3 Maja 1791 roku. Konstytucja wzmocniła władzę państwową przez zniesienie wolnej elekcji i liberum veto, wprowadzenie dziedziczości tronu, usprawnienie administracji i ograniczenie wpływu magnaterii na rządy krajem. Zawarta w tekście konstytucji idea „siły zbrojnej narodowej”, zawierała bardzo doniosłą i nowatorską, jak na owe czasy myśl, iż ponieważ Rzeczpospolita jest najwyższym dobrem wszystkich, wszyscy obywatele powinni przyczynić się do jej obrony.

Zdanie mówiące, że *...wojsko nic innego nie jest, tylko wyciągniętą siłą obronną i porządną z ogólnej siły narodu*, do dziś określa podstawową zasadę pojmowania obronności państwa i wzajemnej relacji między wojskiem, a wyłaniającym je dla swojej obrony ogółem społeczeństwa. Podobnie nadal aktualne pozostaje stwierdzenie o zobowiązaniu wojska przysięgą do wierności narodu i do obrony konstytucyjnego porządku oraz obowiązującego prawa. Mocarstwa sąsiednie nie chcąc dopuścić do wzmocnienia państwa polskiego obaliły Konstytucję, a po upadku powstania kościuszkowskiego dokonały trzeciego rozbioru.

W okresie porozbiorowym podjęto w kraju i na emigracji dyplomatyczną i wojskową walkę o niepodległość. Emigracja polityczna we Francji, licząc na pomoc Napoleona Bonapartego, utworzyła w 1797 roku Legiony Polskie pod wodzą J. H. Dąbrowskiego. Na mocy pokoju w Tylży 1807 roku powstało Księstwo Warszawskie, z silną armią dowodzoną przez księcia J. Poniatowskiego. Klęska Napoleona w kampanii z 1812 roku spowodowała upadek Księstwa i nowy podział ziem polskich. Na kongresie wiedeńskim w 1815 roku utworzono Królestwo Polskie złączone unią z Rosją. Nieprzestrzeganie konstytucji w Królestwie Polskim i ucisk policyjny doprowadziły do wybuchu powstania listopadowego (1830-1831). Po dziesięciomiesięcznych zmaganiach powstanie dobiegło końca, a regularne formacje Wojska Polskiego zostały rozwiązane.

Z braku regularnych sił zbrojnych w walce o niepodległość pozostawała wojna partyzancka. Politycy i wojskowi na emigracji i w kraju zdawali sobie sprawę, że warunki tworzenia oddziałów zbrojnych będą wyjątkowo niekorzystne. Uważali, że przyszłe powstanie powinno być masowe w skali trójzaborowej. Działania partyzanckie traktowali jako wstępną fazę operacji wojennych umożliwiających utworzenie regularnych sił zbrojnych. Ostatecznym środkiem do wyzwolenia kraju miała być wojna regularna albo ludowa z szerokim udziałem chłopów, których zamierzano pozyskać do powstania znosząc pańszczyznę.

Realizacja koncepcji wojny partyzanckiej w okresie Wiosny Ludów i powstania styczniowego zakończyła się niepowodzeniem. W tej sytuacji coraz powszechniejsze stawały się hasła pracy organicznej przeciwstawiające konspiracji niepodległościowej legalną obronę polskiego bytu narodowego i wzmacniania polskości poprzez rozwój gospodarczy i kulturalny. Powstania narodowe i praca organiczna wywarły znaczący wpływ na ukształtowanie się nowoczesnego narodu polskiego złożonego z różnych grup społecznych, spajanego więzami tradycji, kultury i języka.

Na początku XX w., wykorzystując sprzyjającą sytuację międzynarodową, Polacy podjęli działania militarne i dyplomatyczne zmierzające do odbudowy państwa. Rozwinęły się dwa główne ośrodki polityczne wysuwające hasła niepodległości Polski skupione wokół J. Piłsudskiego i R. Dmowskiego. Zakładano, że Polacy odegrają określoną rolę, o ile zdołają utworzyć samodzielną siłę zbrojną. W czasie I wojny światowej powstały między innymi Legiony Polskie, 3 Korpusy Polskie w Rosji, armia gen. J. Hallera we Francji, konspiracyjna Polska Organizacja Wojskowa na okupowanych ziemiach polskich. Z chwilą powstania państwa polskiego formacje polskie z okresu I wojny światowej stanowiły podstawę odrodzonego Wojska Polskiego. W walce o granicę wschodnią, formacje Wojska Polskiego dowodzone przez J. Piłsudskiego, rozgromiły w sierpniu 1920 roku Armię Czerwoną. Decyzje w sprawie zachodniej granicy Polski zapadły na konferencji pokojowej w Paryżu, gdzie stronę polską reprezentowała delegacja na czele z I. J. Paderewskim i R. Dmowskim.

Sytuacja geopolityczna odrodzonego państwa polskiego w okresie międzywojennym była bardzo trudna. Polska znalazła się „pomiędzy Niemcami a Rosją”, które łączył negatywny stosunek do systemu wersalskiego i Ligi Narodów. Niemcy nie wyrzekły się utraconych w latach 1918-1921 ziem polskich, Rosja Radziecka prowadziła aktywne działania ideologiczne mające na celu osłabienie państwa polskiego. Ponadto występowały problemy z mniejszościami narodowymi i nierozwiązane spory terytorialne z Litwą o Wileńszczyznę

i z Czechosłowacją o Zaolzie. Władze polityczne i wojskowe Polski, świadome zagrożeń bezpieczeństwa państwa, starały się im przeciwstawić utrzymując poprawne stosunki z Niemcami i Rosją, uczestnicząc w pracach Ligi Narodów, zawierając obronne sojusze z Francją i Rumunią oraz rozwijając własny potencjał obronny.

Wojsko Polskie II Rzeczypospolitej odgrywało wielką rolę w dziele jednoczenia państwa i wychowania obywatelskiego żołnierzy. Coraz większe znaczenie zyskiwali oficerowie wywodzący się z Legionów, rozwijał się kult J. Piłsudskiego, który po przewrocie majowym 1926 roku sprawował nieograniczoną władzę nad wojskiem. Po śmierci J. Piłsudskiego w 1935 roku nowe kierownictwo wojskowe na czele z marszałkiem E. Rydzem – Śmigłym realistycznie oceniało stosunek sił Polski i jej ewentualnych przeciwników. Uznano, że kraj nie jest w stanie samodzielnie przeciwstawić się agresji i dlatego powrócono do koncepcji współdziałania koalicyjnego. Przystąpiono też do aktualizacji planów wojennych oraz unowocześnienia organizacji i wyposażenia wojska. W 1936 roku rozpoczęto realizację 6-letniego planu modernizacji i rozbudowy wojska.

W związku z pogorszeniem się geopolitycznego położenia Polski na przełomie 1938/1939 roku uszczegółowiono plan wojny z Niemcami i rozwinięto bezpośrednio przygotowania obronne. Wobec bezpośredniego zagrożenia agresją niemiecką, 25 sierpnia 1939 roku, podpisano polsko – angielski układ o sojuszu i ponownie ożywiono układ polsko – francuski z 1921 roku, załączając tajne, szczegółowe konwencje wojskowe. Według przyjętych ustaleń armia polska miała powstrzymać agresorów, aby siły zbrojne Francji i Anglii mogły się rozwinąć i rozpocząć ofensywę przeciwko Niemcom najpóźniej piętnastego dnia od rozpoczęcia wojny. 1 września 1939 roku Wojsko Polskie podjęło bohaterską walkę z nieprzyjacielem przeważającym liczebnie i technicznie, jednak nie otrzymało uzgodnionej pomocy. 17 września po wkroczeniu Armii Czerwonej polskie władze polityczno – wojskowe opuściły kraj z zamiarem kontynuowania dalszej walki.

Przewidywania władz polskich dotyczące zagrożeń bezpieczeństwa państwa były trafne, plany obronne świadczyły o wysokim poziomie przedwojennej myśli wojskowej, przygotowania wojenne realizowano na miarę możliwości ekonomicznych państwa. Jednak Polska opuszczona przez zachodnich sojuszników nie była w stanie sama powstrzymać agresji ze strony dwóch jej potężnych sąsiadów. Przegrana Polski była wielką klęską całej europejskiej polityki bezpieczeństwa.

W czasie II wojny światowej (1939-1945) ciągłość polskiej państwowości utrzymywał rząd emigracyjny utworzony we Francji z premierem gen. W. Sikorskim, który objął stanowisko naczelnego wodza i piastował je do chwili swej tragicznej śmierci w 1943 roku. Działalność rządu obejmowała obronę polskich interesów państwowych i narodowych na arenie międzynarodowej, organizowanie na obczyźnie polskiego wojska, zbudowanie podziemnych organów władzy państwowej w okupowanym kraju oraz udzielanie pomocy polskim wychodźcom wojennym. Główne kierunki polityki zagranicznej sprowadzały się do walki o przywrócenie Polsce niepodległości w określonych granicach i zapewnienie jej wpływu na kształtowanie się powojennych losów Europy oraz kontynuowanie przy boku sojuszników działań zbrojnych przeciw Trzeciej Rzeszy.

Odbudowane we Francji, a potem w Wielkiej Brytanii, Wojsko Polskie oraz Armia Polska w ZSRR były silnymi atutami polskiej polityki zagranicznej.

Wielką zasługą rządu emigracyjnego było utworzenie na okupowanych ziemiach polskich Polskiego Państwa Podziemnego. Powstała Delegatura Rządu na Kraj, która dysponowała wojskiem (Armia Krajowa) i policją oraz najważniejszymi centralnymi i terenowymi ogniwami administracji państwowej. Prowadzono walkę bieżącą oraz przygotowania do planowanego powstania zbrojnego, dokumentowano zbrodnie nazistów i informowano o nich aliantów, organizowano tajne nauczanie i opiekę nad ludźmi kultury, wydawano książki i gazety. Organizowany w wielu formach ruch oporu osłabiał potencjał militarny i ekonomiczny Trzeciej Rzeszy. Wzmacniał też morale narodu polskiego i ułatwiał mu przetrwanie trudnego okresu okupacji.

W końcowej fazie wojny (1944-1945) rząd emigracyjny tracił swoje znaczenie międzynarodowe i niewiele miał do powiedzenia w sprawie decyzji dotyczących Polski podjętych na konferencji Wielkiej Trójki w Jałcie 1945 roku. Europa Środkowa znalazła się wówczas w strefie wpływów ZSRR, który współpracował z polską lewicą społeczną i nie uznawał rządu londyńskiego. Dzięki poparciu rządu radzieckiego, konferencja w Poczdamie, konkretyzując postanowienia jałtańskie, przywróciła państwu polskiemu ziemie polskie na zachodzie i północy oraz zleciła przesiedlenie ludności niemieckiej do Niemiec. Jednakże już w 1946 roku USA i Wielka Brytania zakwestionowały ostateczny charakter granicy na Odrze i Nysie Łużyckiej, nie uznała jej także Republika Federalna Niemiec, która dążyła do zjednoczenia ziem niemieckich w granicach w 1937 roku. Tendencje do odradzania się rewizjonizmu i militarizmu zachodniemieckiego stanowiły główne zagrożenie dla bezpieczeństwa państwa polskiego. W tej sytuacji władze partyjno – rządowe polski zabiegały o zachowanie dobrych stosunków z ZSRR jako głównym gwarantem granicy zachodniej. Z ZSRR oraz państwami socjalistycznymi łączyły Polskę dwustronne układy o przyjaźni, współpracy i pomocy wzajemnej.

Kontrolę nad strategicznymi kierunkami polityki bezpieczeństwa zachowywała Moskwa. Jednak w ramach tzw. ograniczonej suwerenności, polska dyplomacja wykazywała się dużą aktywnością na arenie międzynarodowej. Między innymi na forum Zgromadzenia Ogólnego Narodów Zjednoczonych w 1957 roku A. Rapacki wystąpił z inicjatywą utworzenia strefy bezatomowej w Europie Środkowej, która objęłaby Polskę i oba państwa niemieckie. Plan nie zyskał akceptacji NATO, lecz ostała się jego idea dezatomizacji, tak ważna dla państw pozostających na styku dwóch układów wojskowych i w razie konfliktu zagrożonych uderzeniami jądrowymi.

W sferze militarnej bezpieczeństwo Polski ulegało wzmocnieniu po utworzeniu w 1955 roku Układu Warszawskiego. Integracja wysiłku obronnego oraz powołanie Dowództwa Zjednoczonych Sił Zbrojnych Układu Warszawskiego umożliwiło wypracowanie jednolitych założeń sztuki wojennej, stworzyło warunki do unifikacji i modernizacji struktury organizacyjnej i wyposażenia bojowego poszczególnych armii.

System obrony państwa obejmował organy władzy i administracji państwowej, siły zbrojne, podmioty polityczne, społeczne i gospodarcze oraz przygotowane do obrony społeczeństwo. Siły zbrojne zostały podzielone na wojska operacyjne oraz na wojska obrony terytorium kraju. Wojska operacyjne przeznaczone były do działań na zewnętrznym froncie walki w ramach Zjednoczonych Sił Zbrojnych Układu Warszawskiego. Wojska obrony terytorium kraju miały organizować obronę przeciwlotniczą i przeciwdesantową, ochraniać transport, łączność i ważne obiekty państwowe oraz utrzymywać porządek publiczny.

Udział Polski w bloku państw socjalistycznych (1945-1989) zapewnił jej bezpieczne przetrwanie i możliwość aktywnej działalności na arenie międzynarodowej. Uznawanie ZSRR i Układu Warszawskiego za rękojemę trwałości powojennego ładu w Europie skutkowało pewnym ograniczeniem suwerenności Polski, zmniejszonym nieco po XX Zjeździe Komunistycznej Partii Związku Radzieckiego (1956 rok), a następnie po objęciu władzy przez M. Gorbaczowa (rok 1985).

Streszczenie

Stan bezpieczeństwa zewnętrznego państwa polskiego podlegał dynamicznym zmianom. W XV-XVI w. Polska z pomyślnie rozwijającą się gospodarką, sprawnym wojskiem i dyplomacją stała się jednym z podmiotów polityki europejskiej. Załamanie się Rzeczypospolitej Obojga Narodów w XVII-XVIII w. miało swoje przyczyny w sytuacji wewnętrznej kraju i stosunkach międzynarodowych. Państwo polsko – litewskie stało się protektoratem rosyjskim, ale zaczęło się gwałtownie reformować i walczyć o swoją suwerenność.

W wyniku nieustępliwej walki Polaków o niepodległość i sprzyjającej sytuacji międzynarodowej w 1918 roku, państwo polskie powstało ponownie. Jednakże jego bezpieczeństwo zewnętrzne, podobnie jak wielu innych państw, zależało już w głównej mierze od decyzji wielkich mocarstw. W 1939 roku, mimo racjonalnych działań wojskowych i dyplomatycznych, Rzeczpospolita oczekiwanej pomocy ze strony Zachodu nie otrzymała. Po drugiej wojnie światowej Polska dostała się pod dominację radziecką, a po roku 1989 znalazła się w strefie wpływów Stanów Zjednoczonych.

Summary

The aim of the article is to briefly present an outline of Polish national security policy with reference to external threats. The state of national security in Poland has been dynamically changing across the ages. In the 15th and 16th centuries Poland enjoyed stable economy, good army and diplomacy, thus becoming a major player in the European politics. The collapse of the Commonwealth of Poland and Lithuania in the 17th and 18th centuries was brought about by both the internal situation of the country and its foreign relations. The Polish state was in fact turned into a Russian protectorate, yet the country rapidly introduced vital reforms and was desperately fighting for retaining independence.

As a result of continuous struggle for independence as well as favourable international situation in 1918 Poland regained political freedom. However, its national security, just like that of many other countries, was mainly dependent on the decisions of world powers. In 1939, despite sensible military and political undertakings, the Polish Republic was not granted assistance from its Western allies. After World War II Poland was under the Soviet dominance, after 1989 – under US dominance.

Bibliografia:

1. A. Chwalba: *Historia Polski 1795-1918*. Kraków 2000
2. A. Czubiński: *Polska i Polacy po drugiej wojnie światowej (1945-1989)*. Poznań 1998
3. A. Garlicki: *Historia 1815-1989. Polska i świat*. Warszawa 1998
4. *Historia Polski 1764-1795. wybór tekstów*. Opr. J. Michalski. Warszawa 1954
5. Cz. Łuczak: *Polska i Polacy w drugiej wojnie światowej*. Poznań 1993
6. M. Markiewicz: *Kazimierz Wielki*. Wyd. II. Wrocław 1986
7. J. Strzelczyk: *Zjazd gnieźnieński*. Poznań 2000
8. J. Wyrozumski: *Kazimierz Wielki*. Wyd. II. Wrocław 1986
9. *Zarys dziejów wojskowości polskiej do roku 1864. T. II 1648-1864*. Pod red. J. Sikorskiego. Warszawa 1966
10. *Zarys dziejów wojskowości polskiej w latach 1864-1939*. Pod red. P. Staweckiego. Warszawa 1990